

किशोरवयीन मुला-मुलींमधील वर्तन विकार, शालेय समायोजन, साधक कौशल्य व मानसिक आरोग्यातील तुलनात्मक अभ्यास

सविता नामदेव कुंभार

प्रोफ. रामकृष्ण मोरे आर्ट, कॉमर्स आणि
सायन्स कॉलेज (ऑटोनोमस), आकुर्डी, पुणे-
411044

raghulgopalkrishnan@gmail.com

फोन- 8149703472

डॉ. संतोष बी. वाळके

मानसशास्त्र विभागप्रमुख,
प्रोफ. रामकृष्ण मोरे कला, वाणिज्य आणि
विज्ञान महाविद्यालय (स्वायत्त), आकुर्डी, पुणे-
11044.

सारांश :

प्रभावी व रचनात्मक तरुण होण्यासाठी किंवा प्रौढ होण्यासाठी कौशल्याचा विकास प्राप्त करणाऱ्या व्यक्तीच्या नैतिक विकासाचा हा एक महत्त्वाचा टप्पा आहे. त्यामध्ये उद्भवणारी परिस्थिती ही त्याच्यावर परिणाम करून जाते, त्या प्रभावामध्ये कधी-कधी गंभीर वर्तन समस्या निर्माण होऊ शकतात. प्रस्तुत संशोधन "किशोरवयीन मुला-मुलींमधील वर्तन विकार, शालेय समायोजन, साधक कौशल्य व मानसिक आरोग्य यांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे" असे असून त्यासाठी पवना विद्या मंदिर व ज्युनियर कॉलेज पवना नगर, लोकमान्य टिळक माध्यमिक विद्यालय थेरगाव पुणे, श्री वाघजाई देवी आदर्श विद्यालय पाटखळ सातारा, या शाळेतून 12 व 13 वयोगटातील 100 विद्यार्थी मुले व 100 विद्यार्थी मुली यांची नमुना म्हणून निवड करण्यात आली.

वर्तन विकार या घटकाचे मापन करण्यासाठी दिपक रामोत्रा यांची "conduct disorder test", शालेय समायोजन या घटकासाठी मालती व उषा खैरे यांची "शालेय जीवन प्रश्नावली", साधक कौशल्य या घटकासाठी एनी फेडरोव्हिक्स यांची "children coping questionnaire" मानसिक आरोग्य या घटकासाठी यांची Dr. Keyes यांची "Brief description of the mental health Continuum short form MHCSF" या चाचण्यांचा वापर करण्यात आला. सांख्यिकीय विश्लेषणासाठी t-test वापर करण्यात आला. प्रस्तुत संशोधनात असे आढळून आले की, किशोरवयीन मुला-मुलींच्या वर्तन विकारामध्ये ($t = 5.344$) 0.01 या स्तरावर लक्षणीय फरक आढळून आला, शालेय समायोजनामध्ये ($t = 2.622$) 0.01 या स्तरावर लक्षणीय फरक आढळून

आला, साधक कौशल्य मध्ये (t =0.568) 0.05 या स्तरावर लक्षणीय फरक आढळून आला नाही. मानसिक आरोग्य मध्ये (t =0.957) 0.05 या स्तरावर लक्षणीय फरक आढळून आला नाही.

मुख्य शब्द: वर्तन विकार, शालेय समायोजन, साधक कौशल्य, मानसिक आरोग्य

प्रभावी व रचनात्मक तरुण होण्यासाठी किंवा प्रौढ होण्यासाठी कौशल्याचा विकास प्राप्त करणाऱ्या व्यक्तीच्या नैतिक विकासाचा हा एक महत्त्वाचा टप्पा आहे. त्यामध्ये उद्भवणारी परिस्थिती ही त्याच्यावर परिणाम करून जाते, त्यांच्या जीवनावर वर्तन विकार, शालेय समायोजन, साधक कौशल्य आणि मानसिक आरोग्य यांचा तुलनात्मक अभ्यासात करण्यात आला आहे. मुलां-मुलींच्या वर्तणुकीमध्ये झालेला बदल त्यांच्या शालेय समायोजन व परिस्थितीशी साधक करण्याचे कौशल्य व मानसिक आरोग्य या मध्ये नकारात्मक परिणाम होतो. मुला मुलींमध्ये सकारात्मक बदल घडवून आणण्यासाठी यावर अभ्यास करणे अतिशय आवश्यक आहे. त्या दृष्टिकोनाचा सदर संशोधनाचा विचार करण्यात आला आहे. (A.P.A.,2022) त्यांच्या मते वर्तन विकार ही एक गंभीर मानसिक आरोग्य स्थिती आहे. जी किशोरवयीन मुलांमध्ये आणि विघटन कारी आणि हिंसक वर्तनाच्या सततच्या कृतीने दर्शविली जाते.

बांडुरा यांच्या मते निरीक्षणात्मक अध्ययनासाठी अवधान, स्मृती, अनुकरण व प्रेरणा या चार घाटाकाची आवश्यकता असते. कोणताही प्रबलक नसला तरी केवळ प्रतीरूप व्यक्तीचे अनुकरण केल्याने अनुकरण शिकता येते (Abhyankar, Oak, Golvilkar, 2014). क्रो व क्रो (1973) च्या मते एखाद्या व्यक्तीचे समायोजन म्हणजे परिस्थिती व स्वतःमध्ये शारीरिक व मानसिक समतोल होय (Markgraf, 2022). लाझारस आणि फोकमन (1984) विशिष्ट बाह्य आणि अंतर्गत मागण्या व्यवस्थापित करण्यासाठी सतत बोधात्मक आणि वर्तनात्मक प्रयत्न बदलणे ज्याचे मूल्यमापन तणावपूर्ण परिस्थितींना सामोरे जाण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या जागृत विचार आणि वर्तन म्हणून सामना करण्याची कौशल्य किंवा सामना करण्याची यंत्रणा परिभाषित करतात. सामना करणे ही एक कठीण परिस्थितींना तोंड देण्याची क्षमता आहे (Janse, 2025).

Klostermann, Connel, Stromshak (2014) यांना असे आढळून आले की, किशोरवयीन अवस्थेतील सुरुवातीच्या काळात वर्तन विकार आणि मानसिक आरोग्यामध्ये लक्षणीय फरक आहे. Storvoll (2003) यांना संशोधनामध्ये मुलांपेक्षा मुलींमधील वर्तन विकार शालेय समायोजन यामध्ये लक्षणीय फरक आढळून आला. Ilomaki, et al. (2012) यांना वर्तन विकार असलेल्या मुलांच्या तुलनेत वर्तन विकार असलेल्या मुलींमधील मानसिक आरोग्य यामध्ये लक्षणे फरक आढळून आला. Storvoll, Wichstorm, Pape (2003) यांना संशोधनामध्ये असे

आढळून आले की, मुलांपेक्षा मुलींमध्ये वर्तन विकार यामध्ये लक्षणीय फरक आहे. Maughan, et al. (2006) यांना संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, वर्तन विकार हा मुलींपेक्षा मुलांमध्ये लक्षणीयरीत्या वाढत चाललेला आहे. Storvoll, Wichstorm (2003) यांना असे आढळून आले की, किशोरवयीन अवस्थेतील आणि प्रौढत्वाच्या सुरुवातीच्या काळात उच्च पातळीवरील वर्तणुकीच्या समस्येचा सहभाग दर्शविणाऱ्या मुलांचे प्रमाण मुलींपेक्षा जास्त होते. Lumley, Herschell, Bahl (2002) यांना संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, किशोरवयीन मुलांमध्ये अधिक वर्तन विकार नोंदवले गेले. तर किशोरवयीन मुलींना अधिक विकासात्मक विलंब झाल्याचे नोंदवले गेले.

Prior, et al. (1993) यांना मुलांमध्ये अनुकूली वर्तन व मुलीमध्ये ही वर्तन विकार व समायोजन या मध्ये लक्षणीय फरक आढळून आला. Linping, Zou, Wang (2022). यांना संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, स्थलांतरित किशोरवयीन मुलांमध्ये केवळ वर्तन समस्यांमध्ये लक्षणीय लिंग फरक होता. शालेय समायोजन, सकारात्मक शैक्षणिक भावना आणि मानसिक आरोग्य सकारात्मक रित्या परस्पर संबंधित होत्या. पण, वर्तन समस्या मानसिक आरोग्याशी नकारात्मकरित्या संबंधित होत्या. Taylor, et al. (2002) यांनाही शिक्षक आणि विद्यार्थी गुणांकानुसार, वर्तन विकार व शालेय समायोजन या मध्ये लक्षणीय फरक आढळून आला. Ponitz, et al. (2009) यांना संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, मुलींपेक्षा मुलांना पहिल्या इयत्तेशी जुळवून घेण्यात अधिक अडचण आली. सुरुवातीच्या समायोजनाने स्व-नियंत्रणातील लिंग फरक लक्षणीयरीत्या स्पष्ट केला. Tripathi, Sahu (2021) यांना संशोधनामध्ये किशोरवयीन मुलां-मुलींमध्ये समायोजनात कोणतेही लक्षणीय लिंग भेद आढळून आले नाही. Ueno, McWilliams (2010) यांना संशोधनामध्ये पारंपरिक लिंग (gender typical) वर्तणूक करणारी मुले-मुलीमध्ये शालेय समायोजनाच्या पातळीमध्ये लक्षणीय फरक आढळून आला आहे. Yau, Cheng (2011) यांना संशोधनामध्ये किशोरवयीन मुली विद्यार्थिनींना किशोरवयीन मुले विद्यार्थ्यांपेक्षा शैक्षणिक समायोजनावर सामाजिक समायोजनाचा अधिक प्रभाव असल्याचे जाणवते.

Pascual, Conejero, Etxebarria (2016) यांना संशोधनामध्ये मुली आणि मुले वेगवेगळ्या साधक कौशल्याचा वापर करतात व त्यांच्यात लक्षणे फरक आढळून आला नाही. Hastings, Anderson, Lou Kelly (2004) यांना संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, मानसिक आरोग्य व साधक कौशल्या यांच्यामध्ये लक्षणीयरीत्या फरक आहे. Desangles (2019) यांना मुल मुलींमध्ये वापरत असलेल्या साधक कौशल्याच्या यंत्रणेत लक्षणीय फरक आढळून आला नाही. Calvete, et al. (2009) यांना किशोरवयीन मुले व मुलींमधील मानसिक

आरोग्य व साधक कौशल्य या मध्ये लक्षणीय फरक आढळून आला आहे. Bakker, et al. (2010) यांना नातेसंबंधांचे नुकसान मुलांपेक्षा मुलींमधील मानसिक आरोग्य व साधक कौशल्य या मध्ये लक्षणीय फरक आढळून आला आहे.

Van Droogenbroeck, Spruyt Keppens (2018) यांना संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, मानसिक आरोग्य यामध्ये लिंगभेद आढळून आले ज्यामध्ये मुलींनी मुलांपेक्षा लक्षणीयरीत्या फरक नोंदवले. Fickenscher, Novins (2003) यांनाही असे आढळून आले की, मुले आणि मुली दोघांमध्ये वर्तन विकार सामान्य होते, परंतु विशिष्ट असामाजिक वर्तन आणि त्यांचे इतर मानसिक विकारांशी असलेले संबंध लिंगानुसार लक्षणीयरीत्या भिन्न आहेत. Damodaran, Varghese (2016) यांना आढळून आले की, एकूण मानसिक आरोग्यात कोणताही महत्त्वाचा लिंग फरक दिसून आला नाही परंतु सर्वसाधारण सकारात्मक परिणामात लिंग फरक दिसून आला. Ozedmir, Akdemir, Cuhadaroglu (2016) यांना संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, किशोरवयीन मुलांमध्ये वर्तन विकार आणि किशोरवयीन मुलींमध्ये मानसिक आरोग्यामध्ये लक्षणीयरीत्या फरक आहे. Zalawadia (2017) यांना मानसिक आरोग्यावर सकारात्मक आणि नकारात्मक दोन्ही पैलूंमध्ये लिंगभेदाचा परिणाम लक्षणीय आढळून आलेला नाही. Zoccolillo (2008) यांना संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, महामारी विज्ञान अभ्यासामध्ये लैंगिक संबंधांद्वारे पौगंडावस्थेतील वर्तन विकाराच्या प्रसारात मुला-मुलींमध्ये कोणताही फरक नाही. “वर्तन विकार असलेल्या किशोरवयीन मुला-मुलींच्या शैक्षणिक आणि सामाजिक जडण घडणीवर नकारात्मक परिणाम होण्याची शक्यता असते. शालेय समायोजन आणि मानसिक आरोग्यावर याचा कसा परिणाम होतो, तसेच या गटामध्ये साधक कौशल्याची कोणती भूमिका असते, यावर अजून पुरेशा प्रमाणात संशोधन झालेले नाही.”

पद्धती:

प्रस्तुत संशोधनामध्ये एकूण 200 नमुना घेतला त्या पैकी 100 मुले आणि 100 मुली असे दोन गट केले गेले. यासाठी चार चाचण्यांचा वापर करण्यात आला आहे. Conduct Disorder Test (CDT) 2006 ही चाचणी, दीपक रमोत्रा यांनी इंग्रजी भाषेत तयार केली आहे. या चाचणीमध्ये वर्तन विकार या घटकाचे मापन केले जाते. उपघटक आक्रमक वर्तन, गैर-आक्रमक वर्तन, सामाजिक वर्तन यांचे मापन केले जाते. या चाचणी मध्ये एकूण 40 विधाने आहेत.

प्रत्येक विधानासाठी (always, sometime, rarely, never) अशा प्रकारे चार पर्यायी उत्तरे दिलेली आहेत. 4,3,2,1 या प्रमाणे गुण दिले गेले आहेत. ह्या चाचणीची विश्वसनीयता

अर्ध-विच्छेद ती 0.74 ला लक्षणीय आढळून आली व चाचणी पुर्नचाचणी असून ती 0.92 ला लक्षणीय आढळून आली वैधता आशयात्मक आणि सहवर्ती आहे. मानदंड बारा ते तेरा वयोगट.

शालेय जीवन प्रश्नावली 2012 ही चाचणी प्रज्ञामानस संशोधिका, ज्ञानप्रबोधिनी ने प्रसिद्ध केली आहे. प्रथम आवृत्ती 1993, आणि दुसरी आवृत्ती 2012 प्रस्तुत चाचणी ज्ञानप्रबोधिनीची आहे. ही चाचणी बेलच्या शालेय समायोजन या यादीवर आधारित असून जी शालेय जीवनाच्या वातावरणाशी जुळवून घेण्याची पातळी दर्शविते प्रस्तुत चाचणी ही उषा खैरे आणि मधुमालती राजगुरु यांनी तयार चाचणी मध्ये एकूण 57 विधाने असून यासाठी पर्याय म्हणून (होय, नाही, ?) असे तीन पर्याय दिले आहे. होय ला 1, नाहीला 0, ? ला 0 या प्रमाणे गुण दिले गेले आहेत. ह्या चाचणीची विश्वासनीयता चाचणी पुर्नचाचणी असून वैधता सहवर्ती व रचित वैधता मानदंड पाचवी ते नववी शिकणारे विद्यार्थी Norms have been provided in come of the PRS (percentile ranks). आहे.

Children coping questionnaire (CCQ) 1995 ही चाचणी एनी फेडरोवीक्स यांनी इंग्रजी भाषेमध्ये तयार केली असून या चाचणीमध्ये साधक कौशल्य या घटकाचे मापन केले जाते. यामध्ये एकूण तीन उपघटक आहेत. शाळेच्या कामातील समस्या, इतर मुलांमध्ये राहण्यास समस्या, आपल्या कुटुंबातील लोकांसह घरात समस्या. यामध्ये एकूण 81 विधाने असून प्रत्येक विधानासाठी (never, a little, pretty much, a lot) अशा प्रकारे चार पर्यायी उत्तरे दिलेली आहेत. 1,2,3,4 या प्रमाणे गुण दिले गेले आहेत. ह्या चाचणीची विश्वासनीयता अंतर्गत सुसंगतता असून ती 0.79 ला लक्षणीय आढळून आली असून ह्या चाचणीची वैधता रचित आहे. चाचणीचे मानदंड आठ ते सोळा वयोगटातील व्यक्तींना उपयोग करू शकतो.

Brief description of the mental health continuum short form (MHC-SF) 2007 ही चाचणी Dr. Corey Keyes यांनी 2002 मध्ये तयार केली असून त्यांनी 2007 मध्ये ती संक्षिप्त केली आहे. यामध्ये मानसिक आरोग्य या स्केलचे मापन केले गेले आहे. या मध्ये सब स्केल तीन आहेत. भावनिक आरोग्य, सामाजिक आरोग्य, मानसिक आरोग्य या चाचणीमध्ये एकूण 14 विधाने आहेत. प्रत्येक विधानासाठी (never, once or twice, about once a week, 2 or 3 times a week, almost every day, every day) अशा प्रकारे पर्यायी सहा उत्तरे दिलेली आहेत. 0,1,2,3,4,5 या प्रमाणे गुण दिले गेले आहेत.

ह्या चाचणीची विश्वासनीयता अंतर्गत सुसंगतता असून ती 0.80 ला लक्षणीय आढळून आली आहे. चाचणी पुर्नचाचणी असून ती 0.57 ला लक्षणीय आढळून आली आहे. ह्या चाचणीची वैधता भेदबोधात्मक वैधता आहे. चाचणीचे मानदंड बारा ते अठरा वयोगटातील व्यक्तींना उपयोग

करू शकतो. नमुना पडताळणी साठी सर्व नमुना (SPSS) या पद्धतीच्या साह्याने गुणांकन करण्यात आले.

नमुना:

प्रस्तुत संशोधनामध्ये एकूण 200 नमुना घेतला त्या पैकी 100 मुले आणि 100 मुली असे दोन गट केले गेले.शालेय समायोजन, साधक कौशल्य व मानसिक आरोग्य तुलनात्मक अभ्यासण्यासाठी पिंपरी चिंचवड, पुणे जिल्हा व सातारा जिल्ह्यातील ग्रामीण भागातील सेमी इंग्लिश मीडियमच्या शाळेतील 12 ते 13 वयोगटातील शिकत असणाऱ्या मुला-मुलींचा नमुना म्हणून निवड करण्यात आली आहे.

गटातील फरक:

लिंगानुसार असलेले फरक अभ्यासताना या मध्ये t-test वापर केला आहे त्याचे आलेले निष्कर्ष पुढील प्रमाणे आहेत.

तक्ता क्रमांक: 1

Gender wise descriptive and t - test for all variable

GENDER		N	Mean	Std. Deviation	t
Conduct Disorder	Female	100	101.82	7.598	5.344**
	Male	100	93.66	13.245	
School Adjustment	Female	100	30.41	8.270	2.622**
	Male	100	27.49	7.460	
Coping	Female	100	108.96	18.379	0.568
	Male	100	107.22	24.528	
Mental Health	Female	100	22.09	4.575	0.957 ^{NS}
	Male	100	21.51	3.976	

संशोधनांमध्ये स्वतंत्र नमुना म्हणून किशोरवयीन मुले व किशोरवयीन मुली यांना घेतले गेले त्यानुसार उद्दिष्ट पूर्वक अभ्युपगम मांडले गेले.

किशोरवयीन मुलांपेक्षा किशोरवयीन मुलींमध्ये वर्तन विकार जास्त प्रमाणात आढळून येतो. हा अभ्युपगम तपासण्यासाठी t मूल्ये काढण्यात आले आहे. $t(198) = 5.344$, $p < 0.01$ प्रमाणे t मूल्ये मिळाले. या वरून असा निष्कर्ष काढण्यात आला की, वरील अभ्युपगम 0.01 या पातळीवर लक्षणीयरित्या फरक आढळून आला आहे.

Klostermann, Connel, Stromshak (2014) यांना किशोरवयीन अवस्थेतील सुरुवातीच्या काळात वर्तन विकार आणि मानसिक आरोग्यामध्ये फरक आढळून आला. Storvoll (2003) यांना मुलांपेक्षा मुलींमधील वर्तन विकार शालेय समायोजन यामध्ये लक्षणीय फरक आढळून आला. Ilomaki, et al. (2012) यांनाही वर्तन विकार असलेल्या मुलांच्या तुलनेत वर्तन विकार असलेल्या मुलींमधील मानसिक आरोग्य यामध्ये लक्षणे फरक आढळून आला. किशोरवयीन मुलांपेक्षा किशोरवयीन मुलींमध्ये शालेय समायोजन (School Adjustment) जास्त प्रमाणात आढळून येते. हा अभ्युपगम तपासण्यासाठी t मुल्ये काढण्यात आले आहे. $t(198) = 2.622, p < 0.01$ या वरून असा निष्कर्ष काढण्यात आला की, वरील अभ्युपगम 0.01 या पातळीवर लक्षणीयरित्या फरक आढळून आला आहे. Ueno, McWilliams (2010) यांना संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, पारंपरिक लिंग (gender typical) वर्तणूक करणारी मुले व मुली यांच्यामध्ये शालेय समायोजनाची पातळी लक्षणीयरित्या फरक आहे. Ponitz, et al. (2009) यांनाही संशोधनामध्ये असे आढळून आले की, मुलीपेक्षा मुलांना पहिल्या इयत्तेशी जुळवून घेण्यात अधिक अडचण आली आणि सुरुवातीच्या समायोजनाने स्व-नियंत्रणातील लिंग फरक पूर्णपणे स्पष्ट केला.

किशोरवयीन मुलांपेक्षा किशोरवयीन मुलींमध्ये साधक कौशल्य (Coping Skill) जास्त प्रमाणात आढळून येते. हा अभ्युपगम तपासण्यासाठी t मुल्ये काढण्यात आले आहे. $t(198) = 0.568, p > 0.05$ या वरून असा निष्कर्ष काढण्यात आला की, वरील अभ्युपगम 0.05 या पातळीवर लक्षणीयरित्या फरक आढळून आला नाही.

Desangles (2019) यांना असे आढळून आले की, मुले वापरत असलेल्या सामना करण्याच्या यंत्रणेत लक्षणीय फरक नाही. Pascual, Conejero, Etxebarria (2016) यांनाही असे आढळून आले की, मुली आणि मुले वेगवेगळ्या साधक कौशल्याचा वापर करतात त्यांच्यात लक्षणीयरित्या फरक आढळून आला नाही.

किशोरवयीन मुलांपेक्षा किशोरवयीन मुलींमध्ये मानसिक आरोग्य जास्त प्रमाणात आढळून येते. हा अभ्युपगम तपासण्यासाठी t मुल्ये काढण्यात आले आहे. $t(198) = 0.957, p > 0.05$ या वरून असा निष्कर्ष काढण्यात आला की, वरील अभ्युपगम 0.05 या पातळीवर लक्षणीयरित्या फरक आढळून आला नाही.

Damodaran, Varghese (2016) यांना आढळून आले की, एकूण मानसिक आरोग्यात कोणताही महत्त्वाचा लिंग फरक दिसून आला नाही परंतु सर्वसाधारण सकारात्मक परिणामात लिंग फरक दिसून आला. Zalawadia (2017) यांनाही मानसिक आरोग्यावर सकारात्मक आणि नकारात्मक दोन्ही पैलूंमध्ये लिंगभेदाचा परिणाम लक्षणीय आढळून आलेला नाही.

चर्चा:

प्रस्तुत संशोधन "किशोरवयीन मुला-मुलींमधील वर्तन विकार, शालेय समायोजन, साधक कौशल्य व मानसिक आरोग्य यांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे" असे असून यामध्ये Conduct Disorder Test (CDT), 2006 शालेय जीवन प्रश्नावली 2012, Children coping questionnaire (CCQ) 1995, Brief description of the mental health continuum short form (MHC-SF) 2007 या चाचण्यांचा वापर करण्यात आला आहे. एकूण 200 नमुना घेतला त्या पैकी 100 मुले आणि 100 मुली असे दोन गट केले गेले. सांख्यिकीय माहितीच्या आधारे गुणांकन मिळविण्यासाठी t-test या सांख्यिकीय पद्धतीचा वापर करून निष्कर्ष प्राप्त केले. व त्याचे अर्थ विवेचन करण्यात आले.

किशोरवयीन मुलांपेक्षा किशोरवयीन मुलींमध्ये वर्तन विकार जास्त प्रमाणात आढळून येतो. $t(198) = 5.344, p < 0.01$ या वरून असा निष्कर्ष काढण्यात आला की, हा अभ्युपगम 0.01 या पातळीवर लक्षणीयरित्या फरक आढळून आला आहे. किशोरवयीन मुलांपेक्षा किशोरवयीन मुलींमध्ये शालेय समायोजन जास्त प्रमाणात आढळून येते. $t(198) = 2.622, p < 0.01$ या वरून असा निष्कर्ष काढण्यात आला की, हा अभ्युपगम 0.01 या पातळीवर लक्षणीयरित्या फरक आढळून आला आहे. किशोरवयीन मुलांपेक्षा किशोरवयीन मुलींमध्ये साधक कौशल्य जास्त प्रमाणात आढळून येते. $t(198) = 0.568, p > 0.05$ या वरून असा निष्कर्ष काढण्यात आला की, हा अभ्युपगम 0.05 या पातळीवर लक्षणीयरित्या फरक आढळून आला नाही. किशोरवयीन मुलांपेक्षा किशोरवयीन मुलींमध्ये मानसिक आरोग्य जास्त प्रमाणात आढळून येते. $t(198) = 0.957, p > 0.05$ या वरून असा निष्कर्ष काढण्यात आला की, हा अभ्युपगम 0.05 या पातळीवर लक्षणीयरित्या फरक आढळून आला नाही.

संदर्भ:

Abhyankar, S., Oak, A., & Golvilkar, S. (2014). Manasshastra: Vartnache Sashtra. Noida: Pearson India Education Services Pvt. Ltd.

American Psychiatric Association. (2022). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed., T.R.). Washington: American Psychiatric Association Publishing.

Bakker, M., Ormel, J., Verhulst, F., & Oldehinkel, A. (2010). Peer Stressors and Gender Differences in Adolescents' Mental Health: The TRAILS Study. *Journal of Adolescent Health, 46(5), 444-450.* doi:https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.10.002

- Calvete, E., Camara, M., Estevez, A., & Villardon, L. (2011). The role of coping with social stressors in the development of depressive symptoms: Gender differences. *Anxiety Stress Coping*, 24(4), 387-406. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/10615806.2010.515982>
- Damodaran, D., & Varghese, P. K. (2016). Gender and Mental Health: Are There Differences? *SSRN Electronic Journal*, 3(2), 190-199. doi:<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2800891>
- Fickenscher, A., & Novins, D. (2011). Gender Differences and Conduct Disorder among American Indian Adolescents in Substance Abuse Treatment. *Journal of Psychoactive Drugs*, 35(1), 79-84. doi:<https://doi.org/10.1080/02791072.2003.10399997>
- Hastings, T., Anderson, S., & Lou Kelley, M. (1996). Gender differences in coping and daily stress in conduct-disordered and non-conduct-disordered adolescents. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 18, 213-226. doi:<https://doi.org/10.1007/BF02229045>
- Ilomaki, E., Hakko, H., Ilomaki, R., Rasanen, P., & workgroup. S.-7. (2012). Gender differences in comorbidity of conduct disorder among adolescents in Northern Finland. *International Journal of Circumpolar Health*, 71(1), 20-71. doi:<https://doi.org/10.3402/ijch.v71i0.17393>
- Janse, B. (2023). Transactional Theory of Stress and Coping (TTSC). Retrieved from Toolshero.com: <https://www.toolshero.com/psychology/transactional-theory-of-stress-and-coping/>
- Klostermann, S., Connel, A., & Stromshak, E. (2014). Gender Differences in the Developmental Links between Conduct Problems and Depression across Early Adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 26(1), 76-89. doi:<https://doi.org/10.1111/jora.12170>
- Linping, X., Zou, W., & Wang, H. (2022). School adaptation and adolescent immigrant mental health: Mediation of positive academic emotions and conduct problems. *Front Public Health*, 10, 8-10. doi:<https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.967691>

Lumley, V., Herschell, A., & Bahl, A. (2002). An examination of gender differences among young children with disruptive behavior disorders. *Child Study Journal*, 32(2), 89-100. Retrieved from <https://link.gale.com/apps/doc/A94591677/AONE?u=anon~4386c7c7&sid=google Scholar&xid=9f457cbc>

Markgraf, B. (2022, August 30). Natural Selection: Definition, Darwin's Theory, Examples & Facts. Retrieved from [Sciencing.com: https://www.sciencing.com/natural-selection-definition-darwins-theory-examples-facts-13719065/](https://www.sciencing.com/natural-selection-definition-darwins-theory-examples-facts-13719065/)

Maughan, B., Rowe, R., Messer, J., Goodman, R., & Meltzer, H. (2004). Conduct Disorder and Oppositional Defiant Disorder in a national sample: Developmental epidemiology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(3), 609-621. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00250.x>

Ozedmir, D., Akdemir, D., & Cuhadaroglu-Cetin, F. (2016). Gender differences in defense mechanisms, ways of coping with stress and sense of identity in adolescent suicide attempts. *The Turkish Journal of Pediatrics*, 58(3), 271-281. doi:<http://dx.doi.org/10.24953/turkjped.2016.03.007>

Pascual, A., Conejero, S., & Etxebarria, I. (2016). Coping strategies and emotion regulation in adolescents: Adequacy and gender differences. *Ansiedad y Estrés*, 22(1), 1-4. doi:<https://doi.org/10.1016/j.anyes.2016.04.002>

Ponitz, C., Rimm-Kaufman, S., Brock, L., & Nathanson, L. (2009). Early Adjustment, Gender Differences, and Classroom Organizational Climate in First Grade. *The Elementary School Journal*, 110(2), 142-162. doi:<https://doi.org/10.1086/605470>

Prior, M., Smart, D., Sanson, A., & Oberklaid, F. (1993). Sex Differences in Psychological Adjustment from Infancy to 8 Years. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 32(2), 291-305. doi:<https://doi.org/10.1097/00004583-199303000-00009>

Storvoll, E. E., Wichstrom, L., & Pape, H. (2003). Gender differences in the association between conduct problems and other problems among adolescents.

Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, 3(2), 194-209. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/14043850310010794>.

Storvoll, E., & Wichstrom, L. (2003). Gender differences in changes in and stability of conduct problems from early adolescence to early adulthood. *Journal of Adolescence*, 26(4), 413-429. doi:[https://doi.org/10.1016/S0140-1971\(03\)00028-9](https://doi.org/10.1016/S0140-1971(03)00028-9).

Taylor, C., Liang, B., Tracy, A., & Williams, L. S. (2002). Gender Differences in Middle School Adjustment, Physical Fighting, and Social Skills: Evaluation of a Social Competency Program. *Journal of Primary Prevention*, 23, 259-272. doi:<https://doi.org/10.1023/A:1019976617776>.

Tripathy, M., & Sahu, B. (2018). Gender: its effect on Adjustment Level of High School Students. *New York Science Journal*, 11(2). doi:<http://dx.doi.org/10.7537/marsnys110218.12>

Van Droogenbroeck, F., Spruyt, B., & Keppens, G. (2018). Gender differences in mental health problems in adolescents and the role of social support: results from the 2008 and 2013 Belgian Health Interview Surveys. *BMC Psychiatry*, 18(1), 6. doi:<https://doi.org/10.1186/s12888-018-1591-4>.

Ueno, K., & McWilliams, S. (2010). Gender-Typed Behaviors and School Adjustment. *Sex Roles*, 63, 580-591. doi:<https://doi.org/10.1007/s11199-010-9839-6>.

Yau, K. H., & Cheng, A. L. (2011). An empirical study into gender differences in the relationships among academic, social and psychological adjustments of university support. *Journal of Further and Higher Education*, 38(2), 268-282. doi:<https://doi.org/10.1080/0309877X.2012.722197>.

Zalawadia, T. (2017). Mental Health of Teenagers with Relation to Their Gender. *The International Journal of Indian Psychology*, 4(2), 96. doi:<https://doi.org/10.25215/0402.200>.

Zoccolillo, M. (1993). Gender and the development of conduct disorder. *Development and Psychopathology*, 5(1-2), 65-78. doi:<https://psycnet.apa.org/doi/10.1017/S0954579400004260>.